

1923'ten Günümüze Türk Turizm Pazar(Lar)ının Gelişimi

Development of Tourism Market in Turkey (From 1923 To Present)

Abdullah KÖSEOĞLU * - Çağatay ÜNÜSAN ** - Mete SEZGİN ***

* Öğr. Gör., KTO Karatay
Üniversitesi, Ticaret ve
Sanayi Meslek
Yüksekokulu
ORCID: 0000-0002-6885-
7225

E-mail:
a.koseoglu@msn.com

** Prof. Dr., KTO Karatay
Üniversitesi, İktisadi, İdari
ve Sosyal Bilimler
Fakültesi
ORCID: 0000-0002-2872-
9739

E-mail:
cagatayunusan@gmail.co
m

*** Prof. Dr., Selçuk
Üniversitesi, Turizm
Fakültesi,
ORCID:0000-0001-9079-
2520
E-mail:
metesezgin@hotmail.com

Makale Türü
Article Type
Derleme Makalesi
Review Article

Geliş Tarihi
Received
25.10.2023

Kabul Tarihi
Accepted
29.11.2023

Önerilen Atıf Şekli /
Recommended Citation:

Köseoğlu, A., Ünüsan, Ç.
& Sezgin, M. (2023).
1923'ten Günümüze Türk
Turizm Pazar(Lar)ının
Gelişimi”, *Akşehir Meslek
Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi*, 16, 171-
185.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye turizm pazarının gelişimi ve gelişimine etki eden önemli olaylar üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Çalışmada, Türkiye turizm pazarı geçmişe dönük tarihsel bir bakış açısıyla kronolojik olarak incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Türkiye turizm pazarının gelişiminde yeni kurulan devlet nezdinde dönemsel bazda geliştirilen ekonomik kalkınma planları ve bazı önemli olayların etkili olduğu görülmüştür. Çalışmada kalkınma planları kapsamında turizmin gelişmesi için getirilen öneriler ve gerçekleşme durumları sistematik bir şekilde incelenmiştir. Kalkınma planları ve yapılmış olan diğer çalışmaların incelenmesi sonucunda Türkiye turizm pazarının "Planlı Dönem Öncesi", "Planlı Dönem" ve "1982 sonrası Planlı Dönem" şeklinde gelişim gösterdiği ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizm Pazarı, Türk Turizm Pazarı.

ABSTRACT

The aim of this study is to make an evaluation of the development of the Turkish tourism market and important events that affect its development. In the study, the Turkish tourism market was examined chronologically from a retrospective perspective. As a result of the examination, it was seen that the economic development plans developed on a periodic basis by the newly established state and some important events were effective in the development of the Turkish tourism market. In the study, suggestions for the development of tourism within the scope of development plans and their realization scenarios were systematically examined. As a result of the examination of the development plans and other studies, it was revealed that the Turkish tourism market developed as "Pre-Planned Period", "Planned Period" and "Planned Period After 1982".

Key words: Tourism, Tourism Market, Turkish Tourism Market.

Ekonomik kalkınma, Türkiye'nin hür, bağımsız, daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye idealinin bel kemiğidir"
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

GİRİŞ

Modern seyahatin başlangıcı, Sümerlerin parayı bulmaları ile ilişkilendirilmesinin yanı sıra M.Ö. 4000 dolaylarında ticareti geliştirmeye başlamalarıyla da ilişkilendirilir (Goeldner ve Ritchie 2003). Modern turizm konusunda geçmişe doğru bir yolculuğa çıkıldığında hem barış hem de turizm amaçlı yapılan ilk seyahatin M.Ö. 1480 yılında Kraliçe Hatshepsut tarafından Afrika'nın doğu kıyısı olduğuna inanılan Punt ülkesine gerçekleştirilmiş olduğu görülür ve ilk olma özelliğini taşıyan bu turun tasviri Luksor'da bulunan Deir el-Bahri tapınağının duvarlarına işlenmiştir (Goeldner ve Ritchie 2003; Walker 2021).

Roma imparatorluğu hakimiyetinin fazlasıyla hissedildiği Orta Çağ dönemine gelindiğinde ise yaşanan toplumsal çöküşler sonucunda ortamın güvensiz ve düzensiz hale gelmesinden kaynaklı bu dönemde seyahatler neredeyse sonlanma noktasına gelmiştir (Cook, Hsu ve Taylor 2017). Roma imparatorluğunun yıkılışıyla birlikte ise yeniden ticaret geliştirilmiş ve uzun mesafeli seyahatler gerçekleştirilmiştir (Çoruh 1969). Turizm antik çağda olduğu üzere Roma imparatorluğu dönemi sonrasında da gelişim gösterdiği süreç içerisinde büyük tur, endüstri devrimi, Thomas Cook dönemi, Wright kardeşler dönemi (motorlu hava taşıtıyla ilk uçuş denemesi), Henry Ford (Ford Model T model ilk araç üretimi) dönemi gibi bazı önemli dönemlerden geçmiş ve bahsi geçen bu dönemlerden fazlasıyla etkilenmiştir (Cook, Hsu ve Taylor 2017:23, Kozak vd. 2014) ancak, modern manada turizm olayının dünya geneline yayılması durumu Dünya savaşlarının son bulmasıyla ilişkilendirilir. Dünya savaşlarının son bulması ve geçmiş olduğu dönemlerdeki teknolojik gelişmelerden fazlasıyla etkilenen turizme olan talep, hızla artarak pazar oluşumunu sağlamasının yanı sıra turizmi dünya çapında talep gören bir sektör haline gelmiştir (Tosun ve Timoty 2001).

Bugün dünyanın en büyük sektörleri arasında yer alan ve ekonomi açısından önem taşıyan turizmin Türkiye'deki geçmişi Osmanlı dönemine kadar gitmektedir ve bu dönemde turizmle ilişkilendirilen ilk faaliyet ise Türkiye'ye getirilen buharlı gemilerdir. Buharlı gemilerin getirilmesinin yanı sıra iç pazar turizminin gelişiminde "Sergi-i Umumi-i Osmaninin" düzenlenmesi dış pazar turizminin gelişiminde ise 29 Ekim 1890 tarihli 190 sayılı nizamnamenin kabul edilmesi Türkiye turizm pazarının gelişiminde önemli rol oynamıştır. Osmanlı döneminden bu yana halen gelişimini sürdürmekte olan turizmde cumhuriyetin ilanından sonra da önemli adımlar atılmıştır. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı sonrası aynı yıl içinde "Seyyahin Cemiyetinin" ilerleyen yıllarda ise "Türkiye Teyyare Cemiyetinin" kurulması turizm pazarının gelişiminde atılan önemli adımlar olarak kayıtlara geçmiştir. Ancak, Türkiye'de turizmin asıl gelişim gösterdiği yıllar 1960'lar ve sonrasında. 1960'lı yıllar itibariyle çıkarılmaya başlanan kalkınma planları kapsamında gelişimi sağlanmaya çalışılan turizmin Türkiye için asıl önemi ise 1980'li yıllar sonrasında anlaşılmıştır (Cingi 1989; Kozak vd. 2014; Arslan 2017).

Alan yazın incelendiğinde Türkiye turizm pazarının gelişimi konusunda belirli dönem-dönemleri ya da araştırmaların yapıldığı döneme kadar olan süreci kapsayan çalışmaların olduğu görülür. İnceleme yaklaşımı kapsamında hazırlanmış olan bu çalışmanın sonrasında yapılacak yeni çalışmaları da destekleyici olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın hazırlanış sürecinde kamu-sektör raporları, kanunlar ve daha önce yapılmış olan çalışmalardan elde edilen verilerden yararlanılmıştır. İkincil verilerin kullanıldığı bu çalışmada Türkiye turizm pazarının gelişimi 1923-1962 dönemi, 1963-1983 dönemi ve 1982-Günümüz (2023 yılı mayıs ayı) dönemi şeklinde üç başlık altında incelenmiştir. Çalışmada her bir dönemin çıktıları ve bu çıktılar sonucunda elde edilen sonuçlar dönem sonu karması şeklinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümü olan değerlendirmeler kısmında ise elde edilen veriler ve ortaya çıkarılan karmalar göz önünde bulundurularak öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

İNCELEME YAKLAŞIMI

Çalışmanın bu kısmın da Türkiye'de turizm pazarının gelişimi, planlı dönem öncesi, planlı dönem sonrası ve 1982 Turizmi Teşvik kanunu gibi önemli konular bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Ele alınan önemli kırılma noktaları ekseninde okuyuculara Türkiye'de turizm pazarının gelişimi dönemlere ayrılarak sunulmaya ve üzerinde tartışma imkânı yaratılmaya çalışılmıştır.

Türk turizm tarihi incelendiğinde modern manada batılı turizm hareketinin Türkiye’de "Tanzimat" dönemiyle birlikte gelişmeye başladığı görülür ve bahsi geçen dönemde batılı tarzda ilk otel Pera Palas’ın, akabinde Hilton Oteli ve Türkiye Turizm Bankasının kuruluşu modern manada turizmin yaygınlaşmasında önemli gelişmeler olarak ifade edilebilir (Özdemir 1992:24). Ancak, turizm gelişiminde yüz yılı kapsayacak şekilde verilere yer verilmeye özen gösterilen bu çalışmada turizmin pazarının gelişimini dönemlere ayırarak açıklamak konunun anlaşılabilirliği bakımından kolaylık sağlayacaktır.

Bu bağlamda çalışmada Türkiye’de turizm pazarının gelişimi;

-Planlı dönem öncesi turizm (1923-1962)

-Planlı dönem sonrası turizm (1963-Sonrası)

-Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Programı ve 1982 Turizmi Teşvik Kanunu sonrası turizm (1983-Sonrası) şeklinde üç kısımda incelenmeye çalışılmıştır.

Kısım 1. 1923-1962 Yılları Aralığında Türkiye’de Turizm (Planlı Dönem Öncesi)

1923-1962 yıllarını kapsayan bu dönem genel hatlarıyla incelendiğinde 1950’ye kadar gelinen dönemde turizm alanında sıçrama ortaya çıkarabilecek önemli adımlar atılmadığı görülür. Turizmin gelişmesi yönünde değerlendirmelerin sağlıklı şekilde yapılamadığı bu durumun ortaya çıkmasında:

-Devletin yeni kuruluşu, iç ve dış kaynaklı çözülmesi gereken sorunların olması,

-Dünya genelinde siyasi şartların inişli-çıkışlı ve çoğu vaktin ise savaş içinde geçmesinin etkili olduğu ifade edilebilir (Kozak vd. 2001; Sözen Öztürk 2007; Kozak vd. 2009; Kozak vd. 2014; Büyükşalvarcı vd. 2016). Ancak, Türkiye’de devlet yeni kurulmuş dünya düzeni de siyasi karışıklıklardan dolayı sürekli olarak değişkenlik gösteriyor olsa da Türkiye’nin turizmle ilişkisi bu dönemde başlamıştır.

Bu dönemde Türkiye’de turizm pazarını geliştirmek için:

-Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü (1923),

-İktisat vekaletinin Teşkilat ve Vazifelheri hakkındaki 2450 sayılı yasası (Cingi 1989:151),

-Türk Ofisine bağlı Turizm Bürosu (1934),

-Neşriyat ve Propaganda Servisine bağlı Turizm Masası (1938),

-Turizm Masası’nın Ticaret Vekaletine bağlı Turizm Şube Müdürlüğüne dönüştürülmesi (1939),

-Turizm Şube Müdürlüğünün Başvekalet Matbuat Müdürlüğüne bağlanması (1940),

-Şube Müdürlüğünün Basın Yayın ve Umum Müdürlüğü çatısı altında Turizm Dairesi adını alması (1943),

-Dünya savaşı döneminde takribi 50 millet vekilinden oluşan TBMM Turizm Grubunun oluşturulması,

-Basın Yayın Umum Müdürlüğünün Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğüne dönüştürülmesi (1949),

-Müdürlüğe bağlı Turizm Dairesinin Kurulması,

-Basın Yayın ve Turizm Müdürlüğünün Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı olarak faaliyet göstermesi (1957) şeklinde adımlar atılmıştır (Andaç 2018; Çiftçi 2019).

İçinde bulunulan dönem genel hatlarıyla düşünüldüğünde bu dönemde Türkiye’de turizmi geliştirmek adına bazı adımlar atılmış olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Planlı Dönem Öncesi (1950-1962) Türkiye Turizm Verileri

YIL	TOPLAM GELEN YABANCI SAYISI (BİN)	TOPLAM ELDE EDİLEN GELİR MİLYON \$
1950	28.625 (Turist)	6
1951	31.377 (Turist)	15
1952	38.837 (Turist)	7
1953	91.114 (70.055 Turist)	8
1954	111.619 (95.818 Turist)	7
1955	107.348 (76.569 Turist)	3
1956	157.680 (93.605 Turist)	3
1957	159.418 (100.803 Turist)	3
1958	153.476 (114.744 Turist)	2.6
1959	165.803 (126.690 Turist)	5.4
1960	124.228 (94.077 Turist)	6
1961	144.356 (129.104 Turist)	7.1
1962	198.228 (172.867 Turist)	8.3

Kaynak: Ünlüoğlu ve Kılıçlar 2004 (Uyarlanmıştır)

Tablo 1’ de 1950-1962 yılları aralığında Türkiye’ye gelen turist sayıları ve elde edilen gelirler verilmiştir. Devletin yeni kurulmuş, iç ve dış sorunların olması ve dünyanın siyasi açıdan değişkenlik gösteren istikrarsızlığı düşünüldüğünde her şeye rağmen Türkiye’ye turist gelmiş olduğu yorumu ortaya çıkmaktadır. Yine tabloda yer alan turist sayıları ve gelirler incelendiğinde turist sayılarının genel olarak her yıl arttığı (1960 yılı hariç) gelirlerin ise yıldan yıla değişiklik göstererek bazı yılları da arttığı bazı yıllar da ise düştüğü görülmektedir. Tablo 1 kapsamında turist sayılarındaki artış ve gelirlerdeki inişli-çıkışlı veriler incelendiğinde bahsi geçen dönem için bu sayılar için yeterli ya da yeterli değildir gibi bir yorum yapmak güçtür.

Planlı dönem öncesi şeklinde ifade edilen bu dönemde Türkiye’de turizmi geliştirmek adına bazı adımlar atılmış ve yine bu atılan adımlar bağlamında olsa da olmasa da turist gelmiş ve gelir elde edilmiştir. Ancak, bahsi geçen bu dönemler arasında 1960’lı yıllara gelene kadar turizme yeteri kadar önem verilmemiştir. 1950-1962 yılları aralığında turizmin geliştirilmesine ilişkin bazı adımlar atılmışsa da turizmin geliştirilmesinin önem arz ettiği konusu 1960 yılı sonrasında fark edilmiştir. Esasen ülkenin sadece turizm alanında değil tüm alanlarda gelişiminin sağlanması gündeme gelmiş ve bu bağlamda beş yıllık kalkınma planları uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye’nin tüm alanlarda ekonomik gelişiminin sağlanması için uygulanmaya başlanan bu kalkınma planları kapsamında da turizmin gelişmesine yön verecek önemli adımlar atılmış ve turizm konusu kalkınma planlarında yoğun şekilde yer almaya başlamıştır (Usta 2014; Dalgın vd. 2015; Büyükşalvarcı vd. 2016).

Bu bağlamda çalışmanın bir sonraki kısmında kalkınma planlarının başladığı ilk dönemden itibaren beşer yıllık planlamalar kapsamında turizmi geliştirmek ve sürdürülebilirliğini sağlamak adına her bir kalkınma planında neler yapıldığına dönemler bazında değinilmeye çalışılacaktır.

Kısım 2. 1963-1983 Yılları Aralığında Türkiye’de Turizm (Planlı Dönemin Başlangıcı ve İlk Dört Kalkınma Planı)

İktisadi kalkınma, bir ekonomide belirlenen süreç içerisinde miktar artışlarını, iktisadi ve sosyal yapıda meydana gelen değişimleri kapsayan bir kavramdır. İktisadi büyüme ve gelişmeyi kapsayan iktisadi kalkınma kavramı özellikle II. Dünya savaşıdan sonra yoğun şekilde ülke ekonomilerinin geliştirilmesi yönünde kullanılmaya başlanmıştır (Çetinkaya 2004). Kavramın Türkiye ekonomisinin gelişmesi yönünde kullanılmaya başlanması ise 1961 yılında kabul edilen anayasa ile gerçekleşmiş ve bu tarihten sonra beşer yıllık kalkınma

planları yapılmaya başlanmıştır (Yağcı 2007; Akça 2016). 1962 yılında geçici bir planlama ile başlayan bu süreç beşer yıllık planlar şeklinde halen uygulanmaya devam etmektedir (Büyüksalvarcı vd. 2016). Bu bağlamda ilk kalkınma planından başlayarak beşer yıllık dönemler halinde çıkarılan kalkınma planlarında yer alan turizme ilişkin konulara sırasıyla dönemsel olarak değinilecektir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Turizm (1963—1967)

- Turizmin hızlı bir şekilde geliştirilmesi için temel harcama ve reklamların yapılması,
- Kaynak sınırlılığından dolayı kısa zamanda turist çekebilecek potansiyel bölgelerde çalışmaların yoğunlaştırılması,
- Dış turizm pazarının yanında iç turizm pazarının gelişiminin sağlanması,
- Turizm ile ilgili tüm süreçleri yönetecek bir teşkilatın oluşturulması,
- Turistlerin işlemlerini kolaylaştırmak adına tanıtıma yönelik danışma bürolarının açılması,
- Turizm gelirlerinin giderlerden yüksek olmasının sağlanması (DPT 1963; Şıkyazar 1992; Akça 2016:722)

İlk planlı dönemde bahsi geçen konular bağlamında gerçekleştirilmesi planlanan önemli projelerden de söz edilebilir. Bunlar;

- Turizm gelişiminin hızlı bir şekilde sağlanması adına oteller, tatil köyleri ve kampların kurulması,
- Doğal ve tarihi kaynaklara gereken önem verilerek turistlerin ilgisini çekecek turizme uygun milli parkların oluşturulması,
- Turizmin önemli ayaklarından olan ulaşımın Balkanlar Bölgesi, Yunanistan, İtalya ve İsrail ile Türkiye arasında yapılacak bağlantılarla geliştirilmesi,
- Nitelikli personeller yetiştirilmesi,
- Turistlerin buldukları yerlerde ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılamaları için yiyecek-içecek ve hatıra ürünlerinin yerel üretimle desteklenmesi,

Ancak, birinci kalkınma planında koyulan hedeflere ilişkin istenilen düzeyde gelişme sağlanamamıştır (DPT 1963; Şıkyazar 1992; Akça 2016:722).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Turizm (1968-1972)

Bu dönemde:

- Turizmin ekonomiye gelir kaynağı olması,
- Turizmin istihdamı desteklemesi ve seviyesini yükseltmesi,
- Konaklama tesislerinin sayılarının ve kapasitelerinin artırılması,
- Turizm eğitim seviyesinin artırılması,
- Yasal ve finansal kolaylıklar sağlanarak kitle turizmin geliştirilmesi,
- Kitle turizmin geliştirilmesine yönelik otel ve tatil köyü yatırımlarının turizm potansiyeli yüksek bölgelere yönlendirilmesi ve desteklenmesi,

Birinci beş yıllık programda amaçlanan hedeflere ulaşılamamıştır ancak, ilk planlı programda olduğu üzere ikinci aşamada da bazı temel politikalar belirlenmiştir;

- Dış pazar turizmi gelirlerinin artırılması ve iç pazar turizminin geliştirilmesi,
- Turizmin tanıtımına ağırlık verilmesi,
- Alt yapı ve örnek teşkil edecek tesislerin oluşturulmasının kamu sektörü nezdinde yürütülmesi,

- Diğer tamamlayıcı turistik tesislerin özel sektörde oluşturulması,
- Yatırımların turist çekme potansiyeli yüksek olan Marmara, Ege ve Antalya bölgelerinde yoğunlaştırılması,
- Çevre sağlığı ve gıda kontrol sistemlerinin geliştirilmesi,
- Uluslararası alanda özellikle Akdeniz ülkeleri ile ortak tanıtım yapılması konusunda iş birliklerinin geliştirilmesi,
- Doğal, tarihi, arkeolojik alanlar, anıt ve diğer tüm eserlerin korunması, onarılması ve turizmde değerlendirilmesinde yatırımın öncelik verildiği bölgelere öncelik tanınması (DPT 1968; Şıkıyazar 1992; Akça 2016:722-723).

İkinci planlama dönemi politikaları genel olarak değerlendirildiğinde, birinci kalkınma planı döneminde gerçekleşmeyen hedeflerin ikinci kalkınma planı dönemi için biraz daha geliştirilerek yinlendiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. 1970'li yıllarda petrol krizinden dolayı baş gösteren ekonomik durgunluk turizm hareketliliğini ve gelişimini de sektöre uğratmıştır. Bundan dolayı turist sayısı, turizm geliri ve konaklama tesisleri ile kapasitelerinin gelişimi planlanan hedeflerin altında kalmıştır (Akça 2016).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Turizm (1973-1977)

Krizden kaynaklı ilk iki planlama döneminde hedefler beklenildiği şekilde gerçekleştirilmemiştir. Bu bağlamda üçüncü beş yıllık kalkınma planında;

- Akdeniz, Göreme, Uludağ, Ege'nin Güney kısmı ve Marmara bölgesinin belirli kısmında kitle turizmine uygun nitelik ve kapasitede tesis yatırımlarına devam edilmesine,
- Yatırım önceliğinin sağlandığı bölgelerde hava alanı, su-elektrik-kanalizasyon tesisleri, yat yavaşma alanlarının yapılması ve kara yolu ağının geliştirilmesine,
- Belirlenen bölgelerde milli park ve tarihi eserlerin onarımına devam edilmesine,
- Turizm yatırımlarının yapılması ve işletilmesi konusunda özel sektöre öncelik verilmesine,
- Kamu sektörünün turizm yatırım ve işletmeciliği ile öncü tesis konusunda eşlik etmeye yönlendirilmesine,
- Nitelikli personel yetiştirilmesi ve istihdam edilmesi amacıyla Otelcilik ve Turizm Meslek Liselerinin açılmasına,
- Sektöre sağlanan kredi imkanlarının genişletilmesi ve yabancı sermayeli işletmecilerin de sektörde yer alması konusunda olanaklar sağlanmasını içeren konulara değinilmiştir (DPT 1972; Şıkıyazar 1992; Akça 2016).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Turizm (1979-1983)

Bu planlama kapsamında;

- Kamu bünyesinde bulunan turistik tesislerin dış turizm pazarına açılması ve kamplar-dinlenme tesislerinden daha geniş kitlenin yararlanmasına,
- Genç nüfusun ulusal ve uluslararası turizm etkinliklerine katılıma teşvik edilmesine,
- Kitle turizmine yönelik tesis sayısının ve kapasitelerinin artırılmasına,
- Kapasitenin artırılması kapsamında en az 500 yatak kapasiteli olacak şekilde yabancı sermayeli yatırımların özendirilmesine,
- Dinlenme bölgelerinin saptanması, tarihi çevre ve önemli savaş alanlarının korunması şartıyla iç ve dış turizme yönelik değerlendirilmesi çalışmalarına hız verilmesi konularına yer verilmiştir (DPT 1979, Akça 2016).

Planlı döneme geçişten sonraki 1980 öncesi süreçte ortaya çıkan kalkınma planları turizmin geliştirilmesini kolaylaştıran bölgelere yoğunlaşmıştır. Ancak, ilk üç planlama boyunca turizm tanıtımı politik

olmaktan öteye geçememiş, ticari bir amaç gütmemiş ve başarısızlığı beraberinde getirmiştir. 1963-1977 yılları aralığında yatırımlar maddi kaynak eksikliklerinden dolayı yapılamamış ve eğitime yeterince önem verilememiştir. Tüm bu süre gelen durumlar beşinci beş yıllık planlama dönemine kadar devam etmiştir. Yaşanılan sürecin doğurduğu olumsuzluklar ve başarısızlıkların giderilmesi durumu ise 1980 sonrası yapılan beşinci beş yıllık kalkınma ve sonrasında hazırlanan kalkınma programıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Dalgın vd. 2015).

Türkiye’de turizm sektörünün en önemli gelişim evresi 1983-1990 yılları arasında yaşanmıştır (Özdemir ve Kozak 2000) bundan dolayı Türkiye turizm pazarının gelişim süreci 1980 sonrası içerek şekilde bir sonraki alt başlık altında önem arz eden detayları kapsayacak şekilde ele alınacaktır.

Kısım 3 1982 Turizmi Teşvik Kanunu ve sonrası Turizm (5. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Sonrası)

Türkiye özellikle 1980 yılından sonra turistler arasında popüler bir turistik çekim merkezi haline gelmiştir. Bu durumun en önemli etkeni ise 1983 yılında çıkarılan "2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu"dur. Talebe karşı arzın oluşturulması kapsamında çıkarılan bu kanun özünde, yatırımcıları turizm alanına yönlendirmek ve yeterli kapasitede olmayan yatak, oda, tesis vb. arz toplamının kapasitesini artırmayı hedeflemiştir. Bu kanunla Türkiye’de teşvik, yabancı sermaye ve yatırım uygulamalarının hızlıca devreye alınması önceki kalkınma planlarına kıyasla kısa zamanda olumlu sonuçlar elde edilmesini sağlamıştır (Bahar 2007).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Turizm (1985-1989)

Teşvik kanunu sonrası hazırlanan ve uygulamaya konan bu planlama döneminde;

-Türkiye’nin doğal, tarihi, arkeolojik ve kültürel varlıkları ve diğer turizm alanlarının ekolojik dengeyi sağlaması, çevreyi koruması, temiz tutması ve güzelleştirmesi konularının da değerlendirilmesi,

-OCED ve OPEC ülkelerinde turizm pazarının geliştirilmesinin yanı sıra Balkanlar ve Gelişmekte olan diğer ülkelerde de gelişiminin sağlanması,

-Kitlesele turizme olduğu kadar bireysel turizme de gereken önemin verilmesi,

-Çalışanların uygun şartlarda tatil yapmaları ve dinlenmelerinin sağlanması,

-Doğal ve kültürel değerleri kapsayan turizm kaynağı niteliğinde envanter hazırlanması,

-Turizm Bankası’nın doğrudan yatırım yapmasından ziyade fonlarını kredi şeklinde kullandırması şeklinde turizmle ilişkili maddeler yer almıştır. Bu dönemi özel ve önemli kılan maddelerinden biri de ilk defa çevre ile ilgili bir maddenin yer alması ve bu sayede turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanması konusunun gündeme getirilmiş olmasıdır (DPT 1984; Şıkyazar 1992; Akça 2016; Büyükşalvarcı vd. 2016).

Beşinci kalkınma planı, çıkartılan ve uygulamaya koyulan kalkınma planları içerisinde hedeflenenini aşarak beklentinin de üzerinde rakamların gerçekleşmiş olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde yabancı gelişleri ve elde edilen gelir oranı hedeflerin çok üstünde bir oran ile gerçekleşmiştir, turist sayısında hedeflenen 12.3 milyon kişiye toplam gelen turist sayısı 16.493 milyon şeklinde, yine beklenen gelir 3.338 milyon \$ iken toplam elde edilen gelir 9.329 milyon \$ şeklinde gerçekleşmiştir (Büyükşalvarcı vd. 2016).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Turizm (1990-1994)

Bu planlı kalkınma döneminde turizm için gerçekleşmesi planlanan öneriler;

-Nitelikli personel eğitiminin geliştirilmesi,

-Alt yapı ve üst yapı yatırımlarının artırılması,

-Mevcut turistik tesislerin doluluk oranının artırılması ve turizm sezonunu uzatıcı önlemlerin alınması,

-Doğal ve kültürel mirasın korunarak turizme kazandırılması,

-Yerli turizm acentelerinin toptancılığa (operatörlüğe) teşvik edilmesi,

-Pansiyonculuk kültürü ve sosyal turizm anlayışının teşvik edilmesi şeklinde sıralanmıştır (DPT 1989; Şıkyazar 1992; Akça 2016; Büyükşalvarcı vd. 2016).

Bu kalkınma planı ile elde edilecek gelir 5.514 milyon \$, turist sayısı 7.4 milyon kişi ve toplam yatak kapasitesinin 350 bine çıkması beklenmiştir. Ancak, 1994 yılı istatistiklerinde beklenenlerle sonuçlar tutmamıştır. Altıncı kalkınma planının son dönemi olan 1994 yılı istatistiklerine göre toplam gelir 4.3 milyon \$, turist sayısı 6.7 milyon kişi ve toplam yatak sayısı 314 bin şeklinde gerçekleşmiştir (Büyükşalvarcı vd. 2016).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Turizm (1996-2000)

2000 yılına kadar olan bu kalkınma planının kapsadığı dönemde:

-Turizm çeşitliğinin artırılması,

-Tanıtım ve pazarlamaya önem verilmesi,

-Kitle turizminin önemi kapsamında yatak kapasitelerini artırmak yerine turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanması,

-Mevcut sorunların yanı sıra makro düzeyde turizmde yaşanan diğer sorunlara odaklanılması,

-Hizmet kalitesinin artırılması için sertifikasyon sisteminin getirilmesi gibi öneriler getirilmiştir (Kozak vd. 2009; Bozok ve Şahin 2009; Kozak vd. 2014; Bükey 2012; Büyükşalvarcı vd. 2016)

Yedinci kalkınma planında turizmi teşvik etmeye yönelik önerilerin yanı sıra "Turizm Bakanlığı Teşkilat Kanunu", "Türkiye Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği Yasası", "Deniz Turizm Birliği", "Pansiyon İşletmecileri ve Türkiye Pansiyon İşletmecileri Birliği" ile "Rehberler Birliği" yasalarının çıkartılması da öngörülmüştür (Bükey 2012; Büyükşalvarcı vd. 2016).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Turizm (2001-2005)

Sekizinci kalkınma planı döneminde;

-Turizmin pazarlanması konusunda daha fazla önem vermeye,

-Doğal çevrenin, sit alanlarının ve tarihi mekanların korunmasına,

-Turizmde çeşitliliğin artırılmasına,

-Küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi konuları üzerine yoğunlaşmıştır.

Bu dönemde, turist ve ziyaretçi sayısının 13.6 milyon, dünya genelinde turizme katılan kişi sayısı bazında pastadan daha fazla pay elde etme ve gelirin artırılması, toplam yatak kapasitesinin ise 1.2 milyona ulaşması hedeflenmiştir (DPT 2000; Kozak vd. 2009; Kozak vd. 2014; Büyükşalvarcı vd. 2016).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Turizm (2007-2013)

2007-2013 yılları aralığını kapsayan bu eylem planı, Avrupa Birliği üyeliğinde uyum sürecini tamamlamış Türkiye'nin "Vizyonu ve Uzun Vadeli Stratejisi (2001-2023)" kapsamında hazırlanmıştır. Bu eylem planı döneminde Kültür ve Turizm Bakanlığınca hazırlanan Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planını (2007-2013) turizm sektörü ve 2023 hedeflerinin önemli bir bileşeni şeklinde tanımlamak yanlış olmayacaktır (KTB 2007; Akıncı vd. 2017). Bu planlama kapsamında;

-Ülkedeki refah ve gelişmişliğin orantılı dağılımı yönünde turizm potansiyelinin değerlendirilmesi,

-Turizmin yıla geneline ve diğer bölgelere de yayılması noktasında diğer yörelerde de gelişiminin sağlanması,

-Kültürel etkinliklerin yaygınlaştırılması,

- Ortak tarihi değerlerimizin bulunduğu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi,
- Yurt içi ve yurt dışında bulunan kültür varlıklarının tespiti, bakım-onarım ve restorasyonlarının yapılması önerileri getirilmiştir (DPT 2006; Akça 2016; Büyükşalvarcı vd. 2016).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Turizm (2014-2018)

Bu dönemin hedefleri incelendiğinde;

- Nitelikli iş gücü yetiştirilmesi,
- Tesislerin ve hizmet kalitesinin artırılarak turizmde uluslararası bir marka haline gelinmesi,
- Lüks turizm segmentine hitap edecek şekilde üst gelir gruplarını hedefleyen ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi ve iyileştirilmesi,
- Turizmi oluşturan tüm bileşenlerde hizmet kalitesinin artırılması,
- Sürdürülebilirliğin sağlanması bu kapsamda turizmin tüm bölgelere yayılması ve bölgesel kalkınmada öncü rol üstlenmesi,
- Turizm sektöründe doğal ve kültürel değerlerin korunması ve kullanması dengesinin gözetilmesi dönemin temel amaçları arasında gösterilebilir. Ayrıca bu dönemde sağlık turizminin geliştirilmesi, kültürel miras bilincini geliştirecek kültürel varlıkların afet riskini dikkate alacak şekilde korunması konularına yer verilmiş olduğu görülmektedir (DPT 2013; Büyükşalvarcı vd. 2016).

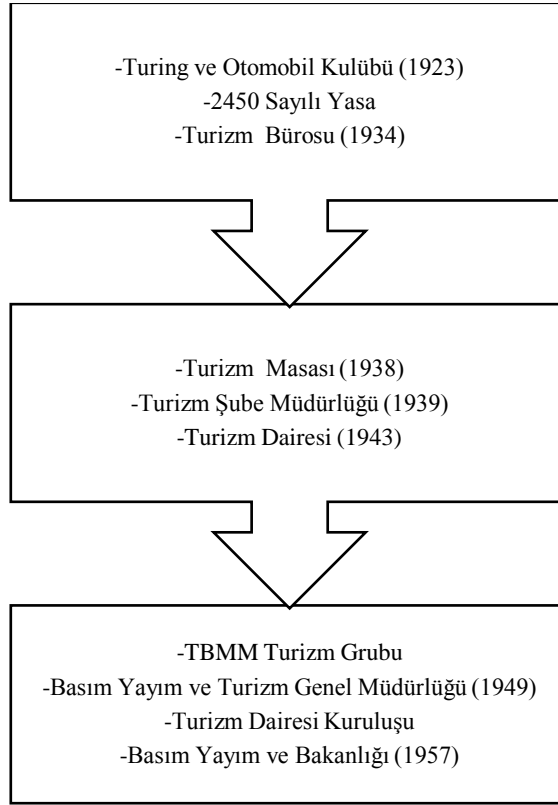
On birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Turizm (2019-2023)

İçinde yaşadığımız yılı da kapsayan bu kalkınma planında turizm alanı da;

- Teknolojik değişimlere bağlı değişen tüketici isteklerine göre turizmin çeşitlendirilmesi,
- Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansının kurulması,
- Deniz turizmi alanında KOİ modeliyle yat limanlarının yapılması,
- Turizm gelirini artırıcı alternatif yeni turizm türleri ile turizmin çeşitlendirilmesi,
- Turizmin yıl geneline yayılmasını sağlayacak tanıtım ve yatırım faaliyetlerinin artırılması,
- Turizm sektörü mevzuatının gözden geçirilmesi, eksiklerin giderilerek Turizm Temel Yasası'nın çıkartılması,
- Kültürel değerlerin bölgelere göre gruplandırılması, bölgelere özgü uygulamaların geliştirilmesi,
- Kıyı alanlarının turizm sektöründe kullanılmasında dengenin gözetilerek bütünsel yönetim ve planlama yapılması,
- Sağlık turizmi alanında bilinirliğin artırılması,
- İç turizmi ölçme sisteminin kurulması gibi önemli adımlar atılmıştır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Bu planlama döneminde, jeopolitik sorunlar, 15 Temmuz darbe girişimi ve Covid-19 salgın hastalığı gibi büyük çaplı sorunlar yaşanmıştır. Yaşanılan sorunlardan kaynaklı hedeflenen gelir 45 milyar \$ iken elde edilen gelir 29.5 milyar \$ şeklinde gerçekleşmiştir. Yaşanılan sorunlarla bağlantılı olarak plan kapsamında 70 milyon turist 70 milyar \$ gelir hedefinde 75 milyon turist 65 milyar \$ şeklinde gelir hedefinin düşürüldüğü bir güncelleme yapılmıştır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı 2019; Batuhan 2020).

1923- GÜNÜMÜZ (MAYIS 2023) TURİZM GELİŞMELERİ

Çalışmanın bu kısmında 2023 mayıs ayına kadar gelinen süreçte turizm pazarının gelişimine ilişkin değinilen tüm gelişmeler ana hatlarıyla dönemlerin karması şeklinde verilecek ve dönemler arası benzerlikler farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Şekil 1. 1950-1962 Dönemi Turizm Gelişim Karması

Şekil 1’de görüleceği üzere her ne kadar 60’lı yıllar öncesinde turizme ilişkin önemli adımlar atılmadığı ifade ediliyor olsa da yapılan yeni kuruluşlar ve var olanlar üzerindeki değişiklikler göz önüne alındığında bahsi geçen dönem için turizmi geliştirmek adına hiçbir şey yapılmamış demekte doğru bir ifade olmayacaktır.

Şekil 2. 1963-1983 Dönemi Turizm Gelişimleri Dar Kapsamlı Görseli

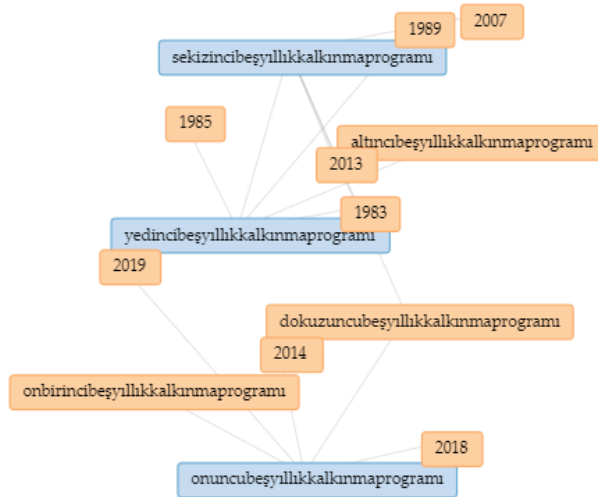
Kaynak: <https://voyant-tools.org/>

İnceleme yaklaşımı başlığı altında da değinildiği üzere Türkiye’de turizmin gelişimine ilişkin ilk dört planlı dönemde yer alan maddeler incelendiğinde her dönemde hemen hemen aynı konular üzerinde durulmuş olduğu görülür. Birinci kalkınma planı döneminden itibaren turizmin geliştirilmesi adına sağlanmaya çalışılanların her yeni kalkınma planı döneminde yineleniyor olması ise başarısız ya da yeterince geliştirilememiş olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda,

Şekil 3. 1963-1983 Dönemi Turizm Gelişim Karması

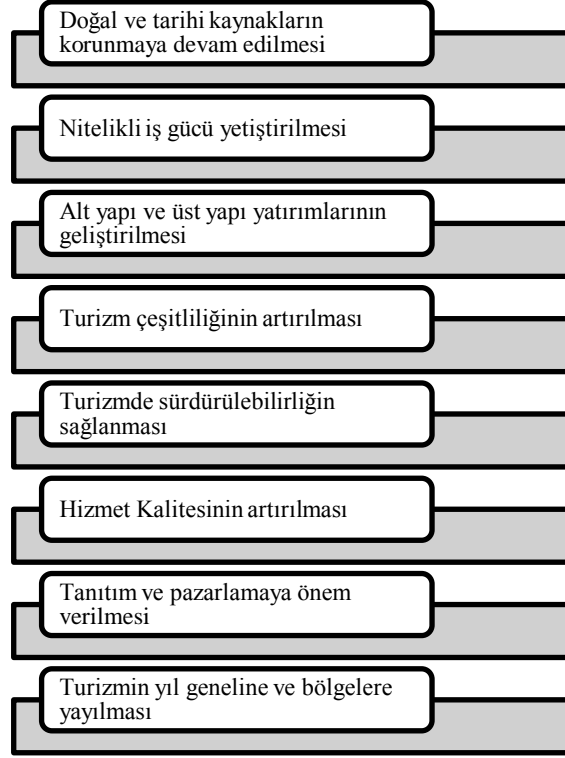
Şekil 3’te 1963-1983 yılları aralığında çıkmış olan kalkınma planlarında turizmin geliştirilmesi noktasında her kalkınma planı dönemin de geçmekte olan maddelere yer verilmiştir.

Şekil 4. 1985-2023 Kalkınma Planı Dönemleri Dar Kapsamlı Görşeli

Kaynak: <https://voyant-tools.org>

1983'ten itibaren çıkartılan tüm kalkınma planlarında turizme ilişkin atılan adımlar maddeler halinde incelendiğinde ise beşinci beş yıllık kalkınma programından on birinci beş yıllık kalkınma programına kadar gelinen süreçte de yinelenen maddeler ekseninde turizm gelişimi sağlanmaya çalışıldığı görülür. 1983-2023 yılları aralığında çıkartılan kalkınma planlarının tekrar eden ve süre gelen turizm gelişim konularını ise aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. Bunlar;

Şekil 5. 1983-2023 (Mayıs) Dönemi Turizm Gelişim Karması

Şekil 5'te de dikkat çektiği üzere ilk kalkınma planından son kalkınma planına kadar bazı konular her kalkınma planı döneminde turizmde gelişmenin hedefi/hedefleri olarak gösterilmiştir. Beşinci beş yıllık planlı kalkınma döneminde ilk kez çevre ile ilgili bir maddenin yer aldığı gibi dönemler bazında yeni gelişim maddeleri eklenmiş olsa da bazı ana konuların değişmeden her kalkınma programında yer aldığı ve bu bağlamda istenilen düzeyde gelişimin sağlanmadığı durumu ortaya çıkmaktadır.

DEĞERLENDİRME

Çalışma, kalkınma planları, bakanlıkların raporları, daha önce yapılmış olan çalışmalar gibi ikincil verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır. İnceleme sürecinde Türkiye turizm pazarının gelişiminin genel olarak planlı dönem öncesi ve planlı dönem şeklinde iki kısma ayrıldığı görülmüştür. Ancak, planlı dönem içerisinde Türkiye turizm pazarının gelişiminde önem arz eden 1982 yılında çıkartılan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nun yer almasından kaynaklı turizm gelişimi bu çalışmada, "Planlı Dönem Öncesi Turizm", "Planlı Dönem Sonrası Turizm" ve "1982 Turizmi Teşvik Kanunu Sonrası Turizm" şeklinde değerlendirilmiştir. Kronolojik olarak dönemler bazında üç başlık altında yapılan değerlendirme sonucunda bazı çıkarımlar yapılmıştır. Bunlar;

-Planlı dönem öncesi, hem Dünya genelinde hem de Türkiye'de yaşanan süreçlerden kaynaklı istenilen düzeyde turizmden faydalanılamamıştır fakat Tablo 1' de de görüleceği üzere Türkiye'nin bahsi geçen süreçte de ziyaretçisi olmuştur ve Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulmuş olmasına rağmen turizmin geliştirilmesi adına bazı adımlar atmıştır. Ancak, söz konusu dönemde atılan adımların ve gerçekleşen rakamların yeterli olup olmadığının yorumlanabilmesi benzer şartlar içerisinde bulunan ülkelerin turizmden elde ettikleri ve turizmin gelişmesi için attıkları adımların karşılaştırılmasının yapıldığı bir çalışma ile açıklanabilir.

-Planlı döneme geçiş ve sonrasında ise tüm kalkınma planlarının içerisinde en iyi sonuçların elde edildiği dönem beşinci beş yıllık kalkınma planı dönemidir. Kozak ve Özdemir (2000)'inde ifade ettiği üzere Türkiye'de turizm pazarının en iyi gelişim gösterdiği dönem 1983-1990 yılları aralığıdır. Dünya genelinde böyle bir gelişim örneğinin olmadığı vurgulandığı bu dönemde turizmin gelişimi için atılan en önemli adım ise 1982 Turizmi Teşvik Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Geçirilen süreçte yinelenen hedeflere ek Turizm ajansının kurulması, iç pazara daha fazla önem verilmesi, yeni projelerle geliri artırıcı turizm türlerinin entegre edilmesi gibi farklı hedeflere de değinilmiştir. Ancak, planlı dönemin başlangıcından günümüze kadar olan on bir kalkınma planı incelendiğinde beşinci beş yıllık kalkınma planında bulunan hedeflerin fazlasıyla tutması ve turizmi teşvik kanunu haricinde benzer hedeflerin sürekli şekilde yinelenerek her kalkınma planında yer aldığı buna rağmen dönem sonlarında hedeflerin tutmadığı görülmektedir.

Bu çalışmada 1923 yılından günümüze (2023 Mayıs) kadar olan süreçteki Türkiye turizmin pazarının gelişimi bir bütün olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmanın, Türkiye turizmin pazarının gelişim evresinde geçirdiği her bir dönemi ayrı ayrı ele alan, özellikle benzer şartlar ve ürünlere sahip olan ülkelerle karşılaştırmaların yapıldığı yeni çalışmalarla geliştirilebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akça, Y. (2016). Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Turizm Politikası, *International Conference on Eurasian Economies*, (ss.721-726). 29-31 Ağustos, Macaristan.
- Akinci, Z., Yurcu, G. ve Kasalak, A. (2017). 9. Kalkınma Planı (2007-2013) Kapsamında Ulusal Turizm Eylem Planında Öngörülen Hedeflerin ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi, *7th International Conference of Strategic Research on Social Science and Education Conference*, (ss.1-14). 13-15 Ekim, Antalya.
- Andaç, F. (2018). *Turizm Hukuku*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Arslan, R. (2017). Türkiye'nin Turizm Politikası (1923-1960), *Turkish Studies*, 12(19): 1-16.
- Bahar, O. (2007). Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Turizm Sektörüne Sağlanan Teşvikler, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1): 61-78.
- Batuhan, T. (2020). On Birinci Kalkınma Planında Turizm Politikaları, *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (2): 77-84.
- Bozok, D. ve Şahin, S. (2009). Türkiye'de uygulanan turizm politikaları. İçinde Ş. Çavuş, Z. Ege, & O. E. Çolakoğlu, *Türk Turizm Tarihi: Yapısal ve Sektörel Gelişim* (ss. 255-288). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bükey, A. (2012). Bölgesel kalkınma ve il stratejik planlarında turizm stratejilerinin ele alınışı: karşılaştırmalı bir değerlendirme (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.
- Büyükşalvarcı, A., Şapçılar, M. C. ve Bayrakçı S. (2016). Kalkınma Planları Kapsamında Turizm Endüstrisinin Değerlendirilmesi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 11: 186-201.
- Cingi, S. (1989). Turizm ve Türk Turizm Sektörü, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1-2): 145-165.
- Cook, R.A. ve Hsu, C. H. C. ve Taylor, L. L. (2018). *Tourism: The Business of Hospitality and Travel*, Küresel Baskı. İngiltere: Pearson.
- Çetinkaya, M. (2014). İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi (1985-1999), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7(12): 251-274.
- Çiftçi, F. (2019). Türkiye'nin İktisat ve Turizm Politikaları İlişkisi (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.
- Çoruh, S. (1969), *Genel Turizm Bilgisi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Dalgın, T., Karadağ, L. ve Bingöl, Z. (2015). Türkiye'de Turizm Girişimciliğinin Gelişimi ve Turizmle İlgili Sağlanan Teşvikler, *Ekonomik ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 174-184.

- Goeldner C. R. ve Ritchie J. B. R. (2003). *Tourism : principles, practices, philosophies*, Dokuzuncu Basım. New Jersey: John Wiley & Sons. Inc.
- Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2001). *Genel Turizm İlkeler ve Kavramlar*, 5. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, N., Kozak, M. A., ve Kozak, M. (2009). *Genel Turizm, İlkeler-Kavramlar*, 8. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, N., Kozak, M. A., ve Kozak, M. (2014). *Genel Turizm, İlkeler-Kavramlar*, 15. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007). Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planı Raporu (2007-2013). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>, Erişim Tarihi 27.03.2023
- Özdemir, M. (1992). Türk Turizm Tarihi İçinde Turban (Türkiye Turizm Bankası, T.C. Turizm Bankası A.Ş.)nin Yeri ve Önemi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (6): 23-34.
- Özdemir, M. ve Kozak, N. (2000). Türkiye Turizm Yayıncılığı Tarihinden Bir Süreli Yayın: T.C. Turizm Bankası A.Ş. Bülteni (1983-1988), *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Hasan Olalı Özel Sayısı: 129-141.
- Sinclair, S. ve G. Rockwell. (2023). Cirrus. Voyant Tools. Retrieved October 25, 2023, from <https://voyant-tools.org/?visible=500&corpus=3e497b0505f41cb09bf38778fd725a7d&view=Cirrus>
- Sinclair, S. & G. Rockwell. (2023). Links. Voyant Tools. Retrieved October 25, 2023, from <https://voyanttools.org/?query=yedincibe%C5%9Fy%C4%B1ll%C4%B1kkalk%C4%B1nmaprogram%C4%B1&query=sekizincibe%C5%9Fy%C4%B1ll%C4%B1kkalk%C4%B1nmaprogram%C4%B1&query=onuncube%C5%9Fy%C4%B1ll%C4%B1kkalk%C4%B1nmaprogram%C4%B1&mode=corpus&corpus=098e07ea6a6f8791a0a772650e523425&view=CollocatesGraph>
- Sözen, M. Ö. (2007). 1982 Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Turizm Politikalarının Çanakkale Turizmine Etkileri, *Sosyo Ekonomi*, 2: 63-88.
- Şıkazar, L. (1992). Türkiye’de Turizm Sektörünün 1982 Yılından Sonraki Ekonomik Görünümü ve Sektörün Sorunları (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tosun, C. ve Timothy, D. J. (2001). Shortcomings in planning approaches to tourism development in developing countries: the case of Turkey, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13(7): 352-359.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/0s8jg+plan1.pdf>, Erişim Tarihi 27.03.2023.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/D2PxI+plan2.pdf>, Erişim Tarihi 27.03.2023.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1972). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, <https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/Ucuncu-Ulusal-Kalkinma-Plani.pdf>, Erişim Tarihi 27.03.2023.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/tmApE+plan4.pdf>, Erişim Tarihi 27.03.2023.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1984). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985–1989). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf>, Erişim Tarihi 03.04.2023.

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990–1994). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf, Erişim Tarihi 03.04.2023.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (2000). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001–2005), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf, Erişim Tarihi 03.04.2023.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf, Erişim Tarihi 03.04.2023.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (2006). Onuncu Kalkınma Planı (2007–2013), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf, Erişim Tarihi 03.04.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, Erişim Tarihi 03.04.2023.
- UNWTO. (2019). International Tourism Highlights 2019 Edition. Madrid: World Tourism Organization (UNWTO). <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>, Erişim Tarihi 03.04.2023.
- Usta, Öcal, (1993), "*Turizm*" (y.y.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Ünlüönen K. ve Kılıçlar, A. (2004). Ekonomik Yansımalarıyla Türk Turizminin Seksen Yılı. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0 (1): 131-156.
- Yağcı, Ö. (2007). *Turizm Ekonomisi*, 2.Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Walker, J. R. (2021). *Introduction to Hospitalit*